
СПОГАДИ ПРО МАЙБУТНЄ (СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ СУСПІЛЬНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 20–30 РР. ХХ СТ.)

УДК 008

Макарчук О. М. (Makarchuk O. M.)

Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Не претендуючи на повноту опису проаналізовано окремі фактори, які обумовлюють деформації традиційної моральної свідомості українського селянства як в історичному минулому, так і в наш час.

Ключові слова: *людина-землероб, своєрідність землеробської життєдіяльності, деформація моралі, традиційна культура.*

Without claiming to have a complete description, some analyzed factors causing deformation of the traditional moral consciousness of the Ukrainian peasantry as in the historical past and in our time.

Key words: *peasantry, originality of the agricultural activity, deformation of morality, traditional culture.*

Сьогодні, коли одним із головних завдань нашої держави є відновлення та збереження національно-культурних традицій, слід належним чином вивчити і проаналізувати механізм та наслідки зламу засад традиційної української культури який відбувся в 20-30-х роках ХХ ст. На часі вченими нагромаджено значний фактичний та аналітичний матеріал, який характеризує окремі питання сталінізму. Науковці послідовно і цілеспрямовано вивчали явища та події цієї доби, вплив репресивної системи на долю як окремих представників народу, так і суспільства загалом. Проте з вивченням цих питань поза увагою залишалася так звана "суб'єктивна історія", що вивчає такі фактори розвитку історичного процесу, як масову свідомість, менталітет, моральний стан народу, його духовний розвиток. Саме історія деформації традиційної моральної свідомості є найменш вивченою стороною тоталітарного режиму.

Перші узагальнення наслідків зламу моралі в українському селі зробив відомий англійський історик Роберт Конквест. Низку морально-етичних деформацій наводить у своїй розвідці, написаній у діаспорі, свідок тих подій Д. Соловей.

Для вітчизняних дослідників тема сталінського тоталітаризму довгий період була закрита. Моральні орієнтації, суспільні настрої, оцінка народом подій суспільно-політичного та економічного розвитку країни вивчалися швидше спеціальними репресивними органами, ніж істориками. Лише з кінця 80-х рр. – початку 90-х рр. стали можливими дослідження раніш закритих фондів, з'являються збірники статей, які розкривають події та наслідки минулого в історії України. Питання зламу етнокультури частково торкалися засновники Асоціації дослідників Голодомору Л.Коваленко та В. Маняк.

Вагомим внеском у дослідження традиційної культури українського селянства кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття є унікальна праця Вільяма Нола. Автор дійшов висновку, що колективізація докорінно знищила притаманну українському селянству мораль і характеризує її як культурну катастрофу [3, 105].

Значну кількість недостатньо вивчених проблем порушив у своїх працях С.І. Дровозюк. У монографії "Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. ХХ століття: історіографічний нарис" історик наголошує на необхідності ґрунтовного дослідження впливу репресій на культурно-духовне життя селянства, його морально-етичні норми.

Олеся Стасюк у монографії "Геноцид українців: деформація народної культури", дослідила етнографічний аспект Голодомору, прояви деформації, денационалізації та уніфікації української традиційної культури.

Споконвічно життя українця проходило в рамках народної моралі і традиції. Кожен момент ніс у собі виховні функції, за дотриманням яких слідувала громада. Такий уклад був витворений роками і навіть століттями. Радянський період української історії означав розрив історичної традиції. Попередній період з ним не гомогенний. Зв'язок часів перервався, багато рис нашого часу не випливають з попередньої культури українського народу. Рідко

хто живе тими самими ідеалами, що його далші предки. Звісно, за цей період в Україні побудовано потужну індустрію, з'явилися великі міські споруди, де їх раніше не було однак тим часом український національний організм зазнав таких кількісних і якісних деформацій, що дійшло до зміни його людської суті. Нинішні українці знають лише про два-три покоління предків. Ніхто не живе в тому самому домі, у тій самій садибі більш як 80 років. Усіх зірвано з місця. Коріння планомірно обрубувалось, відбувалось перетворення українського народу на населення, що в ідеалі мало набути рис єдиного "радянського народу".

Особливо жорстокого потрійного удару зазнало українське селянство – йдеться про розкуркулення, колективізацію і голодомор.

Початок більшовицьких теоретико-ідеологічних посилянь в області аграрної політики був покладений ще в практиці "воєнногоспунізму" (1918-1921гг.). Як і в інших сферах життєдіяльності, вони сходили до спільної ідейної основи, яка полягала в тому, що будівництво соціалістичної економіки і виховання нової людини повинні йти відповідно до відкритих марксизмом-ленінізмом економічних і суспільних законів і розробленої на їх основі партійної ідеології. У частині, що відноситься до аграрної сфери і селянства, ця ідеологія включала наступний ключовий постулат: сільське господарство в силу історичної закономірності неминує повторює шлях розвитку промисловості. Як ремісничо-мануфактурне виробництво після промислової революції перетворилося на крупне механізоване, так і сільське господарство після винаходу "електричного плуга" і інших подібних чудес зробить перехід від індивідуального дрібнотоварного до колективного крупнотоварного виробництва. Однак в українському селі більшовикам довелось мати справу з особливим соціокультурним світом вільних землеробів, котрий не сприймав колективістської ідеології і колективної господарської практики, не збирався зникати, вміщав кілька десятків мільйонів людей, вихованих у селянській культурі з її особливими цінностями і моральними нормами, які ґрунтувались на винятковій своєрідності землеробської життєдіяльності. Землеробство на відміну від багатьох інших форм діяльності, розвивається не лише в соціальному, але і в природно-біологічному контексті. Істотні його моменти можуть бути

виявлені за допомогою застосованих К. Марксом понять природності (природи) людини як особливої живої істоти, природних і людських сутнісних сил [2,14]. Як така людина не лише безпосередньо породжує окремі елементи природного процесу, але і сама органічно включається в нього, підкоряється йому, починає жити за його логікою. Яскраво ілюструє даний факт наступний приклад: у 30-і роки дослідники відзначали опір землеробів нормуванню їх трудової діяльності в колгоспах і радгоспах. Вони, наприклад, прагнули починати роботу не в адміністративно встановлений час, а о 3-4 годині ранку, "тому що трава виросла" і сіяти не у вказаний в директиві день, а "коли земля прокинеться".

Саме цим людина-землероб, перш за все, відрізняється від інших людей. Тяга до землі обумовлює виникнення особливого круга таких людей, накладає відбиток на їх характер і поведінку, формує специфічну ментальність. Цей природно-біологічний зв'язок був і залишається не лише умовою процвітання землеробства, але і чинником, супутнім формуванню і відтворенню деяких базисних людських цінностей, що дозволяють говорити про елементи особливої моралі, властивої землеробові. Хліборобство – це усталеність, відтворюваність життєдіяльності, повторюваність і передбачуваність занять. А отже і умова формування постійності, узвичаєності в думках та почуттях, вироблення виважених моральних норм, не випадкових, а "дозрілих" поступово, завдяки накопиченню вчинків, що відповідають обов'язку.

Прагнучи діяти за логікою живої істоти, землероб не може не розвинути і задатки своєї власної природи. Сучасні дослідники відмітили, що одне лиш дбайливе поводження селян з коровами збільшує їх продуктивність в середньому на 300 кг молока в рік. Така надбавка, отримана без будь-яких господарських витрат, одним тільки ставленням і словом, не могла, звичайно, залишитися непоміченою селянами. Подібні чинники відклалися і в їх виробничій етиці, і в спільних нормах поведінки. Ці і інші складові етичної свідомості селянина глибоко увійшли до тканини його життєдіяльності.

Зміни, що увійшли до людської діяльності з виникненням промисловості, а пізніше в результаті періодичних і все більш радикальних науково-технічних революцій, не могли не торкнутися і землеробства. Проте в даному випадку

вплив технологічних перетворень виявляється менш істотним. "Консерватизм" головної ланки сільськогосподарського виробництва полягає в незмінності самого процесу виробництва живого при безпосередній участі особисто зацікавленого і вільного селянина. І ця участь не стає меншою, від того наскільки широко використовуються різноманітні машинні технології. Безпосередня взаємодія живого з живим не підлягає трансформації.

Аналізуючи в історичному процесі взаємозв'язок людини і природи, зазвичай не звертають увагу на те, що саме стан землеробства, благополуччя і процвітання селянства є надзвичайно важливим і високочутливим барометром природного і соціального життя суспільства в цілому. По результатах праці, що змінилися, по настрою землероба, по тому, чи дорожить він укладом свого життя або ж замовляє своїм дітям дорогу в поле, можна судити про розумність створених на селі соціальних стосунків, про правильність або не правильність обраних форм господарського життя. Для більшої ж частини українських селян нав'язуванні більшовиками колективістські форми господарювання були від початку органічно неприйнятними. В силу домінування тих форм землеволодіння, що історично склалися в різних частинах Російської імперії питання про форми господарського життя для українського і російського селянина звучало істотно по-різному. Сільська громада, в етнічній Росії, несла спільну відповідальність за виплачування податків і періодичний перерозподіл землі в межах села. В 1905р. більше ніж три чверті селянських господарств належали до "перерозподільних" громад. Сход – збори голів господарств, керували політичними й економічними справами громади. В Україні громада не мала права перерозподілу. Замість цього існував спадковий строк володіння господарством. За черезсмужної системи обробітку землі це володіння супроводжувалось контролем з боку громади над вирощуванням тих або інших видів сільськогосподарських культур, над ротацією полів, координуванням робіт тощо. Громадське володіння було незначним (в 1905р. охоплювало менше чверті господарств). Саме тому для українського селянина вибір форми господарювання набагато більшою мірою був зв'язаний якщо не з відвертим насильством, то з досить жорстким прихованим тиском. Якщо спочатку,

наприклад, насильно заганяли в колгоспи, то пізніше не менше жорстко з них не давали виходити і не давали можливості існувати поза ними. Така несвобода господарського вибору робить неможливою органічну взаємодію людини і природи. Подібна ж взаємодія є основою землеробства і її відсутність руйнує як землю, так і селянина. В умовах несвободи, відсутності особистого інтересу селянство як соціальний пласт деградує. Якщо інтелігенція і робітники безумовно деформуючись під гнітом тоталітарної системи все ж зберігали у певних межах форму і зміст своєї діяльності, то у селян вони поступово руйнувалися, перетворювалися на різновид життя і праці фабрично-заводського пролетаріату. Знищення цілісного життєвого світу селянства разом із знищенням пам'яті про історичне минуле неминуче спричиняло викривлення психології і моралі, руйнування станового хребта суспільства. Процес цей – справжня трагедія нашого народу. І справа не лише в деградації цілого суспільного класу. Ситуація набагато гірша, оскільки у багатьох відношеннях діяльність селянина і формовані в ній норми моральності і суспільної поведінки по відношенню до діяльності і поведінки інших шарів суспільства носять еталонний (хоча і не ідеальний) характер. Еталонність в даному випадку не несе в собі якоїсь імперативності: істинно лише те-то і те-то, а все інше – ні. Без пошуку неможливий суспільний розвиток. Однак противагою нескінченним пошукам має бути якась стійка, так би мовити "заповідна" форма людського буття, яка показує ступінь відхилення людини від її природного стану і без якої людина може перестати бути людиною, а народ перетвориться в населення. Нація не може існувати без зв'язку із "землею, мільйонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням дідачної приватної власності", а відповідно і витворити "в собі поняття "батьківщини", поняття своєї рідної землі". В Липинський як ідеолог національної держави розглядав "цей посідаючий власну землю і на своїй землі працюючий український клас хліборобський" головним державотворчим і націотворчим класом в Україні [1, 150]. Відновлення селян у ролі провідного соціального класу в сучасній Україні, реабілітація престижності хліборобської праці з застосуванням сучасних аграрних технологій дали б змогу не лише реорганізувати систему землеволодіння, а й стабілізувати (політично та

економічно) все суспільство, поставити його на міцні підвалини національних хліборобських традицій, оздоровити моральну атмосферу, зупинити процес маргіналізації, втрати економічних і духовних орієнтирів і вартостей.

Література:

1. *Максюта М.Є.* "Хліборобський" поворот у світоглядній свідомості на порозі третього тисячоліття: "георгіки душі" для глобалізованого людства? // Людина і культура в умовах глобалізації. – К., 2003.

2. *Никольский С.А.* Земледелие и крестьянство как природно-исторические явления. // Социс. 1991. №3 ст. 109-113.

3. *Стасюк О.* Геноцид українців: деформація народної культури. – К.: ВД "Стилосм, 2008. – 224 с.